

*Doc. dr Dalibor Krstić⁶
Bojan Brajković, M.A.⁷*

ULOGA KREDITA U SAVREMENIM PRAVNIM SISTEMIMA

UDK: 339.9.012.23
338.222:351
COBISS.SR-ID 83545865

Pregledni rad

Rezime

Uloga kredita, odnosno kreditnog sistema u kapitalističkoj privredi vrlo je složena i višestruko značajna. Već smo nešto rekli o kreditima kao bitnom obeležju čitavog sistema proizvodnje u kapitalizmu. Videli smo da se savremeni kredit postepeno razvijao i sve više razgranao slvarajući različite oblike kreditnih odnosa, koji imaju presudan značaj za funkcionisanje čitavog privrednog mehanizma.

Ovde, razume se, ne možemo analizirati sve aspekte složenog kreditnog sistema i kreditnih odnosa, nego samo osnovne karakteristike i bitnije funkcije.

Ključne reči: kredit, pravni sistemi, društvo.

Uvod

Prva osnovna i skoro najvažnija funkcija kredita sastoji se u tome da kredit ubrzava i modifikuje pojedine faze proizvodnje i prometa kapitala, delujući na proizvodnju (proizvodnu potrošnju) i na neproizvodnu potrošnju svih slojeva, uključujući tu i neproizvodnu potrošnju države. (5) Drugim rečima, ubrzava se obrt industrijskog

⁶ Docent, Visoka škola za menadžment i ekonomiju, Kragujevac, R. Srbija, e-mail: dal.krstic@gmail.com

⁷ Doktorant na Univerzitetu za poslovne studije, Banja Luka, Republika BiH, e-mail: brajkoboj@gmail.com

kapitala, skraćuje vreme prometa, povećava tražnja i kupovna moć stanovništva i preduzeća iznad novčanih fondova kojima oni trenutno raspolažu, a time se skraćuje vreme reprodukcije celokupnog društvenog kapitala.

Kredit omogućava pojedinim industrijalcima da proširuju proizvodnju (obavljaju proces proširene reprodukcije) iznad nivoa sopstvene akumulacije, znači preko fonda akumulacije dobijaju od banke sredstva za nabavku veće količine sirovdna i mašina i time se brže proširuje proizvodnja nego ako bi svaki od njih čekao da akumulirše sopstveni kapital. Isto tako, potrošački krediti kojima se kupuju predmeti lične potrošnje (pogotovo predmeti trajnije lične potrošnje i nameštaj, automobili, televizori i sl.) omogućuju daleko više kupovina, odnosno daleko obimniju realizaciju takvih roba nego što bi bio slučaj kada se kupuje samo za gotov novac. (10)

Druga značajna uloga kredta jeste da on smanjuje količinu novca u opticaju, ranije stvarnog (robnog) u vreme zlatnog važenja, a danas tzv. primarnog novca koji izdaju emisione banke. Naime, odobravanjem kredita različitim kapitalistima u proizvodnji i trgovini, pa i drugim licima za ličnu potrošnju, često se obavlja prebacivanjem odobrenog kredita s jednog računa u banci na dragi prostim knjiženjem ili bezgotovinskim plaćanjem. Tako krediti smanjuju potrebnu količinu gotovog novca u opticaju. (1)

Treća funkcija kredita omogućuje da se umanje čisti troškovi prometa. Ovi troškovi su izrazdto veliki u vreme zlatnog standarda, jer troškovi proizvodnje stvarnog novca (plemenitih metala) spadaju takođe u čiste troškove (*faux frais*). Čisti troškovi prometa vezani za funkcionisanje i cirkulaciju (opticaj) novca nisu više tako visoki jer pretežno cirkuliše papirni novac. Ipak i takav novac ima određene troškove izdavanja (emisije novčanica centralne banke), troškovi kovanja sitnog novca, troškovi njihovog obezbeđenja i čuvanja koji nisu sasvim zanemarljivi.

Formalno pravni kreditni mehanizmi

Različite kreditne transakcije, instrumenti (menice, čekovi, virmani i sl.) kreditnog sistema smanjuju potrebu za cirkulacijom novčanica, a

time i dobar deo čistih troškova novca preko tih oblika bezgotovinskog plaćanja. (3) Dobar deo transakcija tamo gde se robe ne prodaju na kredit već za gotovo prenosi se čekovima, platnim nalogima i virmanima u savremenim uslovima isključuje opticaj novčanica i time u izvesnoj meri smanjuje čiste troškove prometa.⁸

Četvrta značajna funkcija i uloga kredita u kapitalizmu predstavlja njegovo dejstvo i mogućnost *ujednačavanja profitnih stopa*. Kao što smo već ranije videli kapitalizam se rukovodi prilikom plasiranja kapitala visinom profitne stope. Postoji neprekidno kolebanje visine profitnih stopa u različitim granama proizvodnje i trgovine. (5) Kapital teži da se seli iz grana sa nižom profitnom stopom u grane sa višom profitnom stopom. Objektivni zakoni deluju tako da postoji tendencija formiranja prosečne profitne stope.⁹

Kredit dejstvuje na izjednačavanje profitnih stopa u pogledu omogućavanja *bržeg selenja kapitala* iz jedne grane ili oblasti proizvodnje (gde je niža profitna stopa) u grane i oblasti gde je profitna stopa relativno viša na istu masu uloženog kapitala. Krediti u tom smislu omogućavaju bržu preorijentaciju u proizvodnji i formiranje novih preduzeća u granama sa višom profitnom stopom. Povećanjem proizvodnje (ponude) u tim granama dolazi do padanja cena njihovih proizvoda i opet izjednačavanja i približavanja profitnih stopa i do ispoljavanja zakona formiranja prosečne profitne stope, odnosno zakona prosečnog profita. Te složene procese i odnose u formiranju opšte (prosečne) profitne stope krediti nesumnjivo mogu pospešiti i ubrzati. (8)

Najzad, kao važnu ulogu kredita mogli bismo dalje istaći njegov značaj pri procesu formiranja akcionarskih društava, o čemu ćemo nešto

⁸ Razume se da banke i drugi učesnici imaju zbog toga određene troškove, ali su oni ipak srazmerno manji nego kada bi se poslovalo gotovim novcem.

⁹ Formiranje prosečne profitne stope vezano je za izvesne pretpostavke u strukturi kapitalističke privrede: privatna svojina (slobodna privatna inicijativa), mobilnost faktora proizvodnje, nepostojanje pola ili oligopola, odsustvo državne intervencije i drugih preduslova (slobodnu konkurenciju).

kasnije govoriti kada budemo razmatrali pojam i ulogu akcionarih društava.

Pri kraju ovog izlaganja o ulozi kredita neophodno je istaći i podvući činjenicu da pored onoga što smo već istakli kao pozitivno dejstvo kredita, zbog uspostavljanja veza između tokova novca i bržeg selenja procesa materijalne proizvodnje, postoje i suprotni efekti. Ukoliko se prekorače (to se često dešava) granice i mogućnosti kreditnih operacija dolazi do mnogih reperkusija. (6) Čim krediti pređu normalne granice dolazi do problema vraćanja kredita, gubi se poverenje u kreditni sistem, ruši se čitava prividnost normalne realizacije roba i proizvodnih usluga, što znači da su krediti prešli određene granice, postali hiperdimenzionirani, iluzorni, destruktivni i generatori inflacije. Nemogućnosti daljeg povećavanja kredita izazivaju čitav lanac poremećaja i zastoja koji izbijaju u najvećoj ošttrini u vreme ekonomskih kriza (ili recesija u novije vreme) koje onda potresaju čitav kapitalistički svet. (2)

Dobrim delom tome doprinose banke kao finansijske institucije glavni medijatori u složenim procesima novčano kreditnih odnosa, jer sve niti i svi oblici kredita povezani su sa poslovnim bankama, a ove opet sa centralnim emisionim bankama kao glavnim kreatorima preterane emisije kredita i stvaranje fiktivnog kapitala.

Funkcije banaka u kreditnom sistemu

Još u starom veku pojavljuje se uporedo sa razvitkom razmene i nastankom novca posebna grupa ljudi, novčani trgovci, koji obavljaju različite poslove isplaćivanja, naplaćivanja, menjačke poslove iz kojih su se kasnije razvile menjačke banke. U staroj Grčkoj postojale su tri vrste banaka: a) trapezisti koji su primali novčane uloge i obavljali plaćanja za svoje klijente, b) menjači (bankari) koji su davali zajmove na osnovu zaloga na duže rokove, c) otični menjači koji su uglavnom razmenjivali novac za potrebe trgovaca iz različitih zemalja.

Srednji vek takođe karakteriše izvestan razvoj bankarstva. (1) Upravo iz tog perioda i potiče naziv *banco* od italijanske reči za klupu na kojoj su obavljani menjački poslovi. Kasnije pored menjačkih poslova

počinju da se bave i drugim poslovima u vezi sa novcem: pozajmljivanjem, vođenjem knjiga, razvijanjem kreditnih odnosa, posredovanjem u plaćanjima i sl. Jedna od najstarijih banaka toga vremena bila je banka u Veneciji osnovana u XII veku, a potom banka u Barseloni i druge.

Sredinom XVII veka počinju da cirkulišu cedulje o novčanim depozitima koje su se nazivale *goldsmith notes* jer tadašnji bankarski poslovi mnogo gu bili povezani sa zlatarima. (3)

Prema tome, banke kao novčane institucije imaju dugu istoriju razvitka i nastajanja, ali tek razvitkom robne proizvodnje kapitalizma stvamo dolazi do snažnog razvoja banaka. Banke u tom periodu mobilizuju i centralizuju slobodna novčana sredstva i kreditom daju ta sredstva za potrebe proizvodnje i trgovine u zavisnosti od tražnje za takvim novcem. Kada smo govorili o izvorima kamatonosnog kapitala, tada smo videli odakle sve potiču slobodna novčana sredstva koja se koncentrišu u bankama.

Banke time postaju specifična neproizvodna preduzeća novčane trgovine, glavni posrednici u plaćanju i kreditiranju i one su sve te funkcije daleko više razvile nego što je to bilo u predkapitalističkim formacijama. Banke kao preduzeće bave se prometom novčanog kapitala, a takva aktivnost slična je trgovcima i trgovinskim preduzećima. Međutim, banke trguju robom posebne vrste — zajmovnim kapitalom. Uzajmljivanje i pozajmljivanje je njihova glavna aktivnost *a svoj profit*, ili svoju dobit, zarađuju *na razlici u kamatama* (cenama robe s kojom trguju) i provizijama koje uzimaju za tzv. neutralne poslove.

Bankarski poslovi mogu se podeliti na tri osnovne vrste ili grupe: *pasivni, aktivni i neutralni*. Kod pasivnih poslova banka se nalazi u situaciji da prima depozite koji mogu biti kratkoročniji (a *vista demand deposit*) ili dugoročniji, oročeni (time deposit) na koje banka plaća kamatu ulagačima. (8) Banka u tim poslovima na različite načine prikuplja slobodna novčana sredstva čija ona nije vlasnik nego *predstavlja dužnika* prema depozitorima. Neoročeni novac se može podići u svako vreme na zahtev ulagača, a oročeni depoziti mogu se

podići nakon isteka ugovorenih rokova.¹⁰

U aktivne bankarske poslove spadaju svi oni poslovi banke u kojima se banka javlja kao *poverilac*, kreditor. Kreditiranje može biti kratkoročno, srednjeročno i dugoročno, različitih privrednih preduzeća. Tu pre svega spada eskontovanje menica pre njihovog dospeća i drugih hartija od vrednosti. (6) Eskontovanjem menice se pretvaraju u gotov novac, ranije u stvarni novac plemenitih metala (ili novčanice konvertibilne u stvarni novac), danas u novčanice (primarni novac) koji izdaju centralne banke kao nacionalne emisione ustanove. Uglavnom eskontovanje menica obavljaju poslovne (komercijalne) banke, a ukoliko nemaju dovoljno sredstava one ih reeskontuju kod većih banaka ili kod centralne banke kao »banke banaka«. Takođe u aktivne poslove spada i davanje kontokorentnih kredita (po tekućim računima), lombardnih kredita (na podlozi pokretne zaloge), hipotekarskih kredita (dugoročni) gde kao zaloga služe nekretnine (zgrade, zemljišta, postrojenja i dr.). Pored ovih u aktivne poslove ubrajamo akceptadone (avalne), reportne, deportne, žiralne i sl. Na ove poslove naplaćuje kamatu. (3)

Neutralni poslovi su po prirodi takvi poslovi gde banka *nije ni dužnik ni poverilac*, već obavlja poslove posredništva, naplata, isplata, menjanja novca, kupovine i prodaje deviza u ime i za račun trećih lica. Za te poslove prima proviziju.

Neki autori navode da postoji još jedna grupa tzv. sopstvenih poslova — kupovina i prodaja stranih valuta, deviznih čekova berzanskih papira na određenim tržištima u cilju iskorišćavanja razlike u kursovima (u špekulativne svrhe), mada se ti poslovi mogu podvesti pod njne aktivne poslove. (10)

U svim poslovima banke, bilo da rade za svoj ili tuđi račun, teže da ostvare zaradu. Kao privatna kapitalistička preduzeća nastoje da prikupe siobodni novac uz pasivnu (nižu) kamatu i da takav novac plasiraju kao zajmove uz aktivnu (višu) kamatu. Upravo ta razlika u

¹⁰ Kamata na oročena sredstva koju plaća banka obično je nešto viša nego na depozite po viđenju.

kamatama i provizije koje uzima od neutralnih poslova predstavlja ukupnu dobit banke iz koje pokriva svoje troškove, a bankari na supstveni uloženi kapital prosečan profit.¹¹

Najzad, banke, bankarski poslovi i njihova uloga u kreditnim operacijama sve više razvijaju složeni kreditni i bankarski sistem. A kreditni i bankarski sistem ima značajnu ulogu u sve većoj koncentraciji i centralizaciji kapitala.

Postoji razgranata mreža banaka, njihovih filijala, raznih štedionica koje daju različite vrste kredita iz sredstava koje su prikupile (depoziti, novčanice, hartije od vrednosti). Kod davanja kredita rukovode se principima održavanja sopstvene likvidnosti (držanja obavezne rezerve) da u svakom momentu može odgovoriti obavezama prema ulagačima. Drugim rečima to znači da vodi računa koliko može biti kratkoročnih komercijalnih kredita, a koliko investicionih (dugoročnih) kredita. Posebno vode računa o solidnosti, solventnosti i sigurnosti plasiranja novca. Prema poslovima koje pretežno obavljaju postoje izvesne *specijalizacije* banaka, ali postoje i *univerzalne* banke (bave se svim bankarskim poslovima).

Zatim, prema širini poslova i lokaciji imamo podelu na lokalne, regionalne, nacionalne i multinacionalne banke (svetske). (7) Što se tiče karaktera svojine banaka mogu se razlikovati privatne (individualne, akcionarske), zadružne (kooperativne), mešovite i javne ili državne banke (što su danas većina centralnih banaka). Tako da u kapitalističkom sistemu privređivanja danas se ne može zamisliti dobijanje kredita bez banke, mada počinje tendencija samofinansiranja kod velikih multinacionalnih korporacija, ali bankarski krediti još uvek imaju ogroman značaj. Kod proširivanja preduzeća, osnivanja većih preduzeća, prodaja obveznica, javnih zajmova a naročito prodaja akcija prilikom osnivanja akcionarskih preduzeća neizbežno je učešće banaka. Ukratko, banke obavljaju mnoštvo novčanih operacija i transakcija u privredi bez kojeg ona ne

¹¹ Ukoliko bankari na sopstveni kapital ne bi ostvarivali bar prosečan profit, oni bi težili da menjaju oblast plasiranja svog kapitala. Vlasinici čisto kamatosnog kapitala pretenduju samo na kamatu.

bi mogla funkcionisati (4). Stoga iako spadaju u neproizvodnu sferu imajm izuzetno važan značaj u celokupnoj društvenoj reprodukciji.

Zaključak

Prvobitna forma davarija bankarskih kredita bila je najrazvijenija u obliku eskontovanja menica. Eskontovanje znači otkupljivanje menica pre roka njihovog dospeća.¹² Banka isplaćuje menicu u gotovom novcu onome ko podnosi ili za njegov račun trećem licu. Time banka aktivira i pušta u promet slobodni novčani kapital koji donosi kamatu. Ovde tek imamo pojavu trgovine novcem u obliku bankarskog kredita čime se bavi poseban sloj trgovaca novcem — bankara.

Dakle, dok kod komercijalnog, trgovačkog kredita daje se na kredit roba, kod bankarskog kredita daje se novac, ali u oba oblika stvara se dužničko - poverilački odnos, kreditni odnos sa tačno utvrđenim obavezama, pravima, mogućnostima i rokovima trajanja kreditnog odnosa.

Razvitkom kapitalističkog načina proizvodnje i trgovine, proces kreditiranja stalno se proširuje, usavršava i sve više zahvata sve procese ukupne društvene reprodukcije. Ovde kredit zaista postaje sastavni deo i bitan uslov reprodukcije kapitala, te praktično kapitalistička privreda ne bi mogla funkcionisati bez kredita. Zbog toga u okviru kapitalističke privrede postoje razvijeni kreditni sistemi sa razgranatim institucijama, metodima, instrumentima i oblicima kredita čija analiza bi zauzela mnogo prostora i ne spada ovde jer ćemo nešto od toga izneti kada budemo govorili o ulozi kredita u kapitalističkoj robnoj proizvodnji. Za sada će biti dovoljno ako damo osvrt na osnovne oblike kredita koji su karakteristični za sve kapitalističke privrede.

¹² Ako menica glasi na iznos od 10.000 evra izdata 1. septembra na rok do 30. septembra. U slučaju da se podnese banci na prodaju (eskontovanje ili diskontovanje) 1. oktobra, banka će isplatiti te evre umanjene za kamatu od 1. 10 do 30. 11. Takva kamata se takođe naziva eskontovana ili diskontovana.

Literatura

1. Barbora Štěpánková, Bank-sourced credit transition matrices: Estimation and characteristics, *European Journal of Operational Research*, Volume 288, Issue 3, 2021, Pages 992-1005, <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2020.06.024>
2. Đorđević, D., & Krstić, D. (2020). The relationship between fiscal policy and sustainable development. *Održivi razvoj*, 2(1), 7-15. <https://doi.org/10.5937/OdrRaz2001007D>
3. Gogić, N. (2022). Fraud in financial statements. *Oditor*, 8(1), 7-35. <https://doi.org/10.5937/Oditor2201007G>
4. Khattab, A., & Imad, E. K. (2021). The long-run impact of bank credit growth on social and economic inequalities in Morocco: Evidence from the Johansen's cointegration analysis. *The European Journal of Applied Economics*, 18(2), 95-126. <https://doi.org/10.5937/EJAE18-30597>
5. Kontić, L., & Kontić, J. (2022). Implementation of Balanced scorecard in domestic commercial bank. *Bankarstvo*, 51(1), 126-143. <https://doi.org/10.5937/bankarstvo2201126K>
6. Krstić, D., & Vukasović, D. (2018). On-line financial transactions in low value payments. *Oditor*, 4(2), 39-47. <https://doi.org/10.5937/Oditor1802039K>
7. Leah Downey (2022) Governing public credit creation, *New Political Economy*, DOI: 10.1080/13563467.2022.2061437
8. Nikolić, M. (2020). Summary enforcement procedure. *Pravo i privreda*, 58(2), 279-296. <https://doi.org/10.5937/PiP2002279N>
9. Tasić, S., Krstić, D., Milojević, I., (2021). Statistička analiza bankoosiguranja. *Akcionarstvo*, 27(1), 41-54.
10. Wen-Liang G. Hsieh, Wei-Shao Wu, Anthony H. Tu, Religiosity and sovereign credit quality, *Journal of Empirical Finance*, Volume 68, 2022, Pages 84-103, <https://doi.org/10.1016/j.jempfin.2022.07.004>

Dalibor Krstić, Ph.D.

Bojan Brajković M.A.

THE ROLE OF CREDIT IN MODERN LEGAL SYSTEMS

Summary

The role of credit, that is, the credit system in the capitalist economy is very complex and multifaceted. We have already said something about loans as an essential feature of the entire system of production under capitalism. We have seen that modern credit gradually developed and branched out more and more, creating different forms of credit relations, which are of crucial importance for the functioning of the entire economic mechanism. Here, it is understood, we cannot analyze all aspects of the complex credit system and credit relations, but only the basic characteristics and more important functions.

Keywords: credit, legal systems, society.

Datum prijema (Date received): 04.10.2022.

Datum prihvatanja (Date accepted): 22.11.2022.